

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
BABEȘ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BABEȘ-BOLYAI UNIVERSITÄT
BABEȘ-BOLYAI UNIVERSITY
TRADITIO ET EXCELLENTIA

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

***Imagine, comanditari și comunitate. Rolul picturii
murale în comunicarea religioasă
din Transilvania medievală***

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător științific:

PROF. UNIV. DR. CRĂCIUN MARIA SILVIA

Student-Doctorand:

COBUZ RALUCA GEORGIANA

2024

Cuprins

Introducere.....	Error! Bookmark not defined.
Partea I.....	Error! Bookmark not defined.
Capitolul 1. Imaginea și spațiul	Error! Bookmark not defined.
1. 1. Programe preferate în sanctuar	Error! Bookmark not defined.
1. 2. Programe preferate în navă.....	Error! Bookmark not defined.
1. 3. Programe preferate în capelă	Error! Bookmark not defined.
1. 4. Programe preferate în pictura exterioară	Error! Bookmark not defined.
1. 5. Casa Parohială.....	Error! Bookmark not defined.
Capitolul 2. Imaginea și Liturghia	Error! Bookmark not defined.
2. 1. Liturghia medievală.....	Error! Bookmark not defined.
2. 2. Relația cu spațiul: funcțiile spațiului.....	Error! Bookmark not defined.
3. 3. Decorul	Error! Bookmark not defined.
Capitolul 3: Imaginea și devoțiunea.....	Error! Bookmark not defined.
3. 1. Imagini cu Iisus.....	Error! Bookmark not defined.
3. 2. Imagini cu Fecioara.....	Error! Bookmark not defined.
3. 3. Alți intercesori majori.....	Error! Bookmark not defined.
Partea a II-a.....	Error! Bookmark not defined.
Capitolul. 1 – Biserici nobiliare. Conlucrarea cu clerul.....	Error! Bookmark not defined.
Capitolul. 2 - Biserici ale comunităților libere. Rolul clerului	Error! Bookmark not defined.
2. 1. Comunitatea urbană	Error! Bookmark not defined.
2. 2. Comunitatea rurală	Error! Bookmark not defined.

Capitolul 3. Prioritățile comanditarilor. Reprezentarea, comemorarea **Error! Bookmark not defined.**

3. 1. Reprezentări figurative ..... **Error! Bookmark not defined.**

3. 2. Însemne de patronaj ..... **Error! Bookmark not defined.**

Partea a III-a – Comunitatea ..... **Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1. Narațiunile vizuale din navă ..... **Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2. Imagini devoționale din navă, capele și exterior **Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3. Sfinții patroni ai bisericilor sașilor ..... **Error! Bookmark not defined.**

Concluzii ..... **Error! Bookmark not defined.**

Anexa 1. Repertoriul bisericilor ..... **Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie ..... **Error! Bookmark not defined.**

Ilustrații ..... **Error! Bookmark not defined.**

Cuvinte cheie: pictură murală, evul mediu, Transilvania, sași, imagine, comanditari, comunitate

Rezumat

În ultimele decenii pe teritoriul Transilvaniei s-a decapat un număr impresionant de picturi murale în bisericile medievale, lucru care diversifică foarte mult atmosfera artistică a Transilvaniei evului mediu, în timp ce în unele monumente lucrările de decapare se află încă sub desfășurare. Teza își propune identificarea funcțiilor programelor picturale ale bisericilor prin raportare la spațiul în care se află, la ritualul care se desfășoară în acest spațiu și la tipul de pietate care este performat în relația cu aceste programe sau imagini.

Necesitatea unei asemenea abordări se datorează faptului că majoritatea publicațiilor din istoriografia picturii murale medievale o constituie studii și articole de revistă, de cele mai multe ori fie dedicate câte unei biserici, fie unei anumite teme de cercetare. Majoritatea acestor articole se centrează asupra a trei probleme, dintre care cea mai des întâlnită este reconstituirea programelor, stabilirea influențelor stilistice, atât locale, cât mai ales la nivel european, și într-un final, pe baza acestor aspecte stilistice de cele mai multe ori studiile urmăresc să stabilească și datarea picturilor. Lucrările de sinteză au abordat pictura murală drept una dintre numeroasele categorii discutate, însă de regulă este tratată superficial, fiind doar menționate programele existente, datarea și uneori, dacă este cazul, și apartenența stilistică. Alte publicații pe tema picturilor murale transilvănene sunt structurate sub forma unui catalog, în care sunt analizate un anumit număr de biserici sub forme de fișe de monument. De asemenea, o altă categorie de lucrări științifice este cea a lucrărilor de diplomă relevante pentru cercetarea picturilor murale. Monografiile, în schimb, se găsesc într-un număr destul de restrâns, autorii abordând diferite teme specifice. Acestea reprezintă lucrări de o importanță majoră deoarece subiectul este tratat în profunzime, din mai multe aspecte: istoric, socio-cultural, artistic și iconografic.

După cum spuneam, până nu demult s-a remarcat tendința generală a istoricilor de a identifica imaginile prezente pe pereții bisericilor, precum și de a stabili datarea picturilor și a apartenenței stilistice. Abia în ultimele decenii istoricii s-au preocupat și de teme conexe artei medievale precum istoria socială a artei, existând un interes și pentru aspectul euharistic al picturilor (elemente euharistice în imagini sau felul în care imaginile contribuiau la transmiterea mesajului liturgic). Totodată, în ultimii s-a observat și o abordare mai intensă privind problema

comanditarilor, precum și a patronajului artistic în spațiul de cult. Cu toate acestea, se remarcă abordarea insuficientă privind relaționarea picturilor cu spațiul pe care îl ocupă, dar și privind contextul social. Teza de față, dezvoltată în jurul relației imagine-spațiu, își dorește să se apropie și mai mult de contextul religios local în ceea ce privește legătura dintre imagini, serviciul religios și devoțiunile credincioșilor. Deși problema a mai fost atinsă într-o mai mică măsură de unii istorici în cercetările ultimelor decenii, teza de față își propune să extindă această problematică la nivelul întregului spațiu bisericesc și să analizeze impactul imaginilor asupra omului medieval, indiferent că este vorba despre imagini euharistice, cu Fecioara sau din viețile sfinților. În lucrarea de față evaluarea programelor iconografice prezente se va realiza în funcție de spațiul înconjurător, iar aprofundarea analizei iconografice și a semnificației imaginilor se va realiza în raport cu contextul în care acestea se află, din mai multe puncte de vedere.

Teza este structurată în trei părți principale. În primul rând, argumentul începe cu aspectul religios al temei, respectiv cu semnificația imaginilor în biserică, a locului pe care acestea îl ocupă, precum și a mesajelor emise de imagini. De asemenea, se urmărește și clarificarea raportului dintre imagini și cler, dar și a modului în care aceștia relaționau în cadrul slujbelor. S-a observat faptul că în sanctuar a existat în general o preferință pentru redarea imaginilor Patimilor lui Iisus pe peretele nordic al corului, fiind astfel în strânsă legătură cu nișa sacramentară sau cu tabernacolul care păstra sacramentul după oficierea liturghiei. În absidă predomină figurile iconice de sfinți, la fel și în cazul peretelui sudic al corului, unde se remarcă în plus și imagini narrative din viețile sfinților. Bolta este decorată adesea cu figurile Sfinților Doctori ai Bisericii Catolice, simbolurile evangheliștilor și imagini iconice cu Fecioarele Capitale, iar intradosul arcului de triumf este de cele mai multe ori decorat cu tema *Parabolei celor 10 fecioare*. În navă nu se mai constată tendințe în ceea ce privește locul decorării, ci se remarcă în general frecvența abordare a temei *Judecății de Apoi*, imagine care avea scopul de a avertiza credincioșii cu privire la soarta sufletelor lor dacă se îndepărtează de la cuvântul lui Dumnezeu. De asemenea, se observă popularitatea ciclurilor narrative din viețile sfinților, în special a Legendei lui Ladislau și viața Sfintei Ecaterina din Alexandria, care stimulau privitorii la actul de *imitatio* datorită virtuților pe care acești sfinți le dețineau. Situația capelelor a mai fost discutată în literatură și astfel nu este o noutate faptul că predomină temele cu conținut eshatologic care erau în acord cu destinația funerară a spațiului, iar picturile exterioare, în prezent puține la număr, evidențiază imaginea Sfântului Cristofor ca protector al întregii comunități. Prin urmare, putem considera că deși în prezent încă se mai

desfășoară în biserici lucrări de decapare și restaurare, în momentul de față putem considera că au existat unele preferințe în ceea ce privește tema și locația anumitor imagini: Patimile lui Iisus în sanctuar, în contextul celebrării liturghiei care avea loc la masa altarului, *Judecata de Apoi* era adesea prezentă în navă, fiind aproape de credincioși cu mesajul său clar și direct, în capele imagini cu semnificație eshatologică iar pe exterior Sfântul Cristofor care ocrotea întreaga comunitate.

De asemenea, se mai discută relația dintre imagine și liturghie, cea mai importantă slujbă care avea loc în spațiul bisericesc. Imaginile care ilustrează cel mai eficient actul liturgic sunt episoadele Patimilor, dar mai ales scena *Răstignirii*, însă imaginea lui *Vir Dolorum* constituie un punct de interes major pentru acest capitol deoarece semnaliza prezența reală a lui Iisus în biserică, prin sacrament, fiind astfel și printre cele mai frecvent imagini cu Iisus întâlnite în această zonă. De asemenea, spre deosebire de spațiul sanctuarului, imaginile din navă nu conțin în general trimeri către actul liturgic, ci aveau mai mult rol didactic, de rememorare a evenimentelor Patimilor.

În ceea ce privește latura devoțională a imaginilor, sunt discutate diferite tipuri de imagini devoționale, menite să genereze din partea privitorilor sentimente afective, astfel invitând credincioșii să se implice din punct de vedere emoțional cu personajele reprezentate. Imaginile antrenează astfel sensibilitatea umană, iar imaginea lui Iisus mort în urma sacrificiului suprem săvârșit pentru umanitate este una dintre cele mai puternice din punct de vedere vizual pentru omul medieval.

Cea de-a doua parte a tezei este dedicată comanditarului, unde s-a încercat identificarea gradului de implicare al acestuia în programul iconografic. În primul capitol s-au discutat bisericile nobiliare, unde s-a remarcat faptul că au existat câteva situații în care nobilul s-a impus în constituirea programului pictural, cum sunt bisericile din Mălâncrav, Dârlos și Șmig, însă de cele mai multe ori intervenția acestuia nu este remarcată. Se discută și comunitățile libere, unde cu atât mai mult implicarea vreunui comanditar este puțin probabilă, existând însă situații în care personalitățile din elita urbană se reprezintă, cum este situația de la Sibiu sau Sighișoara. În bisericile de sat acest fenomen este aproape inexistent, singura excepție fiind silueta de preot de la Alțâna, despre care nu avem garanția că reprezintă și comanditarul picturii. Nu în ultimul rând, al treilea capitol discută modul de reprezentare al comanditarilor, care în general au ales să fie ilustrați în rugăciune fie în scena *Răstignirii*, fie alături de sfinții cu care ei rezonau cel mai mult (spre

exemplu, primarul Michael Polner de la Sighișoara alături de Maria Magdalena și preotul paroh Petrus Plebanus în fața sfintei patroane a bisericii din Cislădie, Sfânta Walpurga). În alte situații donatorul este prezent fie prin inscripții, fie prin blazon, scopul fiecăruia fiind, de altfel, de păstrare a memoriei sale, precum și de a beneficia de mântuire, prin acest act al donației către biserică.

Ultima parte a tezei discută comunitatea locală, mai precis impactul pe care imaginile religioase îl aveau asupra credincioșilor. Narațiunile vizuale din navă aveau de cele mai multe ori scop didactic, de familiarizare a omului de rând cu învățătura creștină, însă totodată aveau și rolul de a emoționa, provocând astfel omul medieval să empatizeze cu evenimentul prezentat, care de cele mai multe ori constituia Patimile lui Iisus sau cicluri cu viețile și martiriile sfinților. De asemenea, un impact puternic asupra oamenilor îl aveau și imaginile devoționale din navă, exteriorul bisericii și din capele, acestea fiind mult mai aproape de credincios față de imaginile din sanctuar. Astfel, așa cum am amintit și în primul capitol, în spațiul navei se remarcă frecvența alegere a temei *Judecății de Apoi*, care constituia pentru omul de rând o imagine cu puternic impact emoțional, fiind încurajată astfel meditația asupra morții și a destinației sufletului său în urma judecății finale. În acest context, imaginile cu Fecioara în postura de intercesoare veneau în ajutorul credincioșilor deoarece aceștia găseau alinare în prezența Mariei care le promitea protecție în fața mâniei divine, iar aceleași teme se găsesc și în capele, în timp ce în imaginile din exterior acestea se găsesc într-o măsură mult diminuată datorită rarității acestora. Ultimul capitol al acestei cercetări a încercat să abordeze problema sfinților patroni ai bisericilor, concluzionând faptul că Fecioara era cea mai frecventă dedicație a bisericilor, ilustrată adesea în programul pictural însă nu întotdeauna evidențiată față de celelalte personaje; la fel se poate spune și despre alte biserici a căror dedicație sunt diferiți sfinți.

Cadrul geografic al prezentei cercetări este unul restrâns, rezumându-se la bisericile din comitatele și scaunele din sudul Transilvaniei deoarece este o zonă în care se constată o intensă activitate artistică în perioada evului mediu târziu. Multe dintre bisericile discutate în acest studiu se regăsesc în zona Văii Târnavelor, o zonă prosperă în perioada medievală din punct de vedere economic. De asemenea, ansambluri picturale importante se păstrează și în bisericile marilor orașe transilvănene săsești precum Sibiu, Mediaș, Brașov, Sebeș, Cislădie, Cluj și Bistrița, centre economice, politice și sociale care constituiau un mediu propice pentru asimilarea și răspândirea

influențelor artistice străine în peisajul local transilvănean, datorită meșterilor itineranți veniți din occident, dar și a activității înfloritoare a breslelor.

Sunt avute în vedere în jur de 50 de biserici amplasate fie pe pământul crăiesc (*Fundus Regius*), fie pe pământ comitatens sau în scaunele create mai târziu. Această alegere este motivată atât de motive personale (locuind în Sibiu în cea mai mare parte a vieții mele și fiind astfel familiarizată cu comunitățile germane locale), cât și din rațiuni de limită de timp a cercetării de față. Chiar și în aceste condiții, sudul Transilvaniei medievale deține un număr coplesitor de mare de monumente cu pictură murală. Prin urmare, limitele spațiale ale studiului sunt bisericile nobiliare (cum ar fi Mălâncrav, Dârlos, Alma sau Șmig) și cele ale comunităților libere de pe teritoriul Universității Săsești (în număr mult mai mare, precum bisericile de oraș sau din satele Homorod, Richiș, Drăușeni, Rupea, Ighișu Nou și Hărman), în care au locuit sașii transilvăneni în evul mediu, pe vechiul *Fundus Regius*.

Cadrul cronologic, de altfel, este unul generos, studiul începând cu primele urme de picturi păstrate din Transilvania, din care se mai pot distinge subiectele reprezentate, sau pierdute în timp dar cu scenele respective menționate în bibliografie. Cele mai vechi picturi discutate sunt fragmentele datate în jurul anului 1300 de la Homorod și Cricău, iar cele mai recente sunt picturile datate în anii premergători Reformei luterane, adoptată în Transilvania în 1544, cum este cazul picturilor de la Cetatea de Baltă sau Richiș, datate în primele decenii ale secolului al XVI-lea.

După cum menționam anterior, decaparea sistematică a straturilor picturale de sub tencuială din ultimele decenii a scos la suprafață enorm de mult material artistic. Cercetarea de față are drept sursă principală întocmai aceste picturi, urmărindu-se în primă fază discutarea imaginilor și a narațiunilor vizuale. Acest lucru a fost posibil în situațiile în care starea lor de conservare a permis analiza, deoarece nu puține la număr sunt programele care mai păstrează fragmente de pictură, dar la care din păcate stratul este mult prea deteriorat și nu dezvăluie decât câteva indicii asupra temei generale a imaginii (cum sunt picturile de la Cisnădie și Homorod, de exemplu). În ciuda acestui fapt, impactul noilor descoperiri este major deoarece în acest mod se poate remarca amploarea acestui fenomen al decorării spațiului sacru cu picturi murale în spațiul transilvănean, iar teza de față își propune să evidențieze și să discute aceste biserici ale căror restaurări au adus material nou.

Metodologia utilizată în prezenta lucrare este analiza iconografică tradițională, inspirată de Aby Warburg și Erwin Panofsky, deoarece cercetarea își propune să depășească bariera formal-iconografică și urmărește și abordarea aspectelor sociale ale artei medievale. Teza reușește astfel să opereze o schimbare de paradigmă în abordarea picturilor murale care nu vor mai fi analizate doar formal și morfologic, ci și din perspectiva istoriei culturale a religiei. Imaginea va fi citită din punct de vedere iconografic și iconologic, în acord cu contextul în care ea se găsește, și anume cel religios dar și social, atât din perspectiva comanditarului, cât și din cea a omului simplu, a credinciosului venit să asiste la slujbă.

Finalitatea acestei cercetări constă în depășirea zonei confortabile a istoriei artei formale, lucrarea având astfel scopul și de a deschide apetitul viitorilor istorici de a intra și mai mult în viața cotidiană a omului medieval (în acest caz a sașilor transilvăneni), prin prisma imaginilor religioase care au stat la baza mentalității întregului ev mediu.

Bibliografie

Surse primare

Edite

1. *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, Evangheliile lui Matei, Marcu, Luca și Ioan.
2. BONAVENTURE, S., *The Life of Christ* (London, Rivingtons, 1881).
3. CAXTON, William, *The Golden Legend or Lives of the Saints, as Englished by William Caxton*, 7 vols. (London: J.M. Dent and Co., 1990).
4. ENDRES, Joseph Anton, *Honorius augustodunensis* (Kempten, München: Kösel, 1906).
5. FABRITIUS, Karl, *Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels von der Reformation* (Hermannstadt: S. Filtsch's Buchdruckerei, 1875).
6. MIGNE, Jean-Paul (ed.), *Patrologiae Latinae Collectio. Series Latina*, Vols. CLXIV și CLXV (Paris: Excudebat Migne, 1854) și Vol. CCXIII (1855).
7. *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. 1,1. 1380/1516* (Hermannstadt, 1880).
8. *The „Summa Theologica” of St. Thomas Aquinas* (London: Burns Oates & Washbourne LTD, 1920).
9. ZIMMERMANN, Franz; WERNER, Carl; GÜNDISCH, Gustav (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen (1458-1473)*, 7 vols. (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1892-1991).

Surse secundare

Volume/monografii

1. BARRAL I ALTET, Xavier; LÖVEI, Pál; LUCHEREINI, Vinni; TAKÁCS (eds.), *The Art of Medieval Hungary* (Roma: Viella, 2018).
2. BASCHET, Jérôme, *L'iconographie médiévale* (Paris: Editura Gallimard, 2008).

3. BELTING, Hans, *The Image and Its Public in the Middle Ages. Form and Function of Early Paintings of the Passion* (New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, 1981).
4. BURKE, Peter, *Eyewitnessing. The Uses of Image in Historical Evidence* (Cornwall: Reaktion Books, 2019).
5. DÉNES, Radocsay, *A középkori Magyarország falképei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954).
6. DERBES, Anne, *Picturing Passion in Late Medieval Italy* (New York: Cambridge University Press, 1996).
7. DRĂGUȚ, Vasile (ed.), *Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV-1450)* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985).
8. DRĂGUȚ, Vasile, *Arta gotică în România* (București: Editura Meridiane, 1979).
9. DRĂGUȚ, Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976).
10. DUFFY, Eamon, *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England, c. 1400-1580*, (New Haven, London: Yale University Press, 1992).
11. FABINI, Hermann, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Vol. I, ediția a 4-a (Sibiu: Editura Monumenta / Schiller, 2020).
12. FABINI, Hermann, *Universul cetăților bisericești din Transilvania* (Sibiu: Editura Monumenta, 2009).
13. FABRITIUS, Helga, *Die Honigberger Kapelle. Kunst und Selbstdarstellung einer siebenbürgischen Gemeinde im 15. Jahrhundert* (Dössel: Editura Janos Stekovics, 2006).
14. FARMER, David Hugh, *Dicționar al sfinților* (București: Editura Univers Enciclopedic, 1999).
15. FIREA, Ciprian, *Polipticele medievale din Transilvania. Artă, liturghie, patronaj* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2016).
16. FIREA, Ciprian; POP, Saveta, *Pictorii Transilvaniei medievale (cca. 1300-1600). Un dicționar* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2021).
17. FLOREA, Carmen, *The Late Medieval Cult of Saints. Universal Developments within Local Contexts* (London-New York: Routledge, 2022).
18. FLÓRIS, Rómer, *Régi falképek Magyarországon* (Budapesta, 1874).
19. FOSSIER, Robert, *Oamenii evului mediu* (București: Editura Artemis, 2011).

20. GÉRANDO, Auguste de, *La Transylvanie et ses habitants* (2 vols, Paris: Comptoir des Imprimeurs-unis, 1845).
21. GÉZA, Entz; SEBESTYÉN, József K., *A széki református templom* (Cluj: Editura Minerva, 1947).
22. GIGALSKI, Bernhard, *Bruno, Bischof von Segni, Abt von Monte-cassino, 1049-1123, sein Leben und seine Schriften*, Vol. III (Münster: Verlag von Heinrich Schöningh, 1898).
23. GOMBRICH, Ernst Hans, *Gombrich on the Renaissance, Vol. 2: Symbolic Images* (London: Phaidon, 1985).
24. GOMBRICH, Ernst Hans, *Istoria artei* (București: Editura Art, 2012).
25. GRANDPIERRE, Edit, *A kolozsvári Szent Mihály templom* (Cluj: Minerva, 1936).
26. ISTRATE, Daniela Marcu, „Biserica Evanghelică Sfântul Martin Brașov. Arheologie, arhitectură, restaurare”, catalog de expoziție (Brașov, 2012).
27. JENEI, Dana, *Gothic Mural Painting in Transylvania* (București, Noi Media Print, 2007).
28. JENEI, Dana, *Goticul în Transilvania. Pictura (c. 1300-1500)* (București: Editura Oscar Print, 2016).
29. JENEI, Dana, *Pictura murală gotică din Transilvania* (București, Noi Media Print, 2008).
30. KIRSCHBAUM, Engelbert, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8 vols (Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1990).
31. KOVÁCS, András, *Késő reneszánsz építészet Erdélyben. 1541-1720* (Budapest-Kolozsvár: Teleki László Alapítvány, 2003).
32. LÁNGI, József; MIHÁLY, Ferenc, *Erdélyi falképek és festett faberendezések*, Vol. I-III (Budapest: Állami műemlékhelyreállítási és restaurálási központ, 2002-2006).
33. LUCA, Sabin-Adrian; PINTER, Zeno Karl; GEORGESCU, Adrian, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu: situri, monumente arheologice și istorice* (Sibiu: Editura Economică, 2003).
34. MACEK, Josef; MAROSI, Ernő, SEIBT, Ferdinand, *Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400* (Warendorf: Fahlbusch Verlag, 1994).
35. MARIN-BARUTCIEFF, Silvia, *Hristofor: chipurile unui sfânt fără chip* (Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014).

36. MAROSI, Ernő, *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14-15. Századi Magyarországon*, Művészettörténeti Füzetek (Budapest: Academia Kiadó, 1995).
37. MAROSI, Ernő, *Magyarországi művészet 1300-1470 körül* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987).
38. MARROW, James, *Passion Iconography in Northern European Art of the Late Middle Ages and Early Renaissance* (Kortrijk: Van Ghemmert Publishing, 1979).
39. MÂLE, Émile, *L'art religieux de la fin du Moyen Age en France: Étude sur l'iconographie du Moyen Age*, (Paris: Librairie A. Colin, 1995).
40. NAGY, Emese Sarkadi, *Local Workshops – Foreign Connections. Late Medieval Altarpieces from Transylvania* (Stuttgart: Thorbecke, 2012).
41. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, *Gothic Art in Romania* (București: Noi Media Print, 2011).
42. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe; FERENC, Mihály; KISS, Lóránd, *Monumente medievale de pe Valea Târnavelor* (București: Editura ACS, 2018).
43. OPRESCU, George (ed.), *Istoria artelor plastice din România*, 2 volume (București: Editura Meridiane, 1968).
44. OPRESCU, George, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal* (București: Editura Academiei, 1956).
45. PANOFSKY, Erwin, *Studies in Iconology. Humanistic Themes in the Art of the Renaissance* (Boulder: Westview Press, 1972).
46. PASCU, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei, IV* (Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1989).
47. PETRANU, Coriolan, *Rolul istoricului de artă român în Transilvania* (București, 1924).
48. PORUMB, Marius, *Pictura românească din Transilvania*, vol. I (Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1981).
49. PROKOPP, Mária, *Italian Trecento influence on murals in east central Europe particularly Hungary* (Budapest: Academia Kiadó, 1983).
50. REINERTH, Karl, *Das Brevier der siebenbürgisch-sächsischen Kirche* (Hermannstadt: Honterus-Buchdruck und Verlagsanstalt der evangelischen Landeskirche A. B. in Rumänien, 1931).
51. REINERTH, Karl, *Missale Cibiniense : Gestalt, Ursprung und Entwicklung des Messritus der siebenbürgisch-sächsischen Kirche im Mittelalter* (Köln: Böhlau Verlag, 1972).

52. REISSENBERGER, Ludwig, *Die evangelische Pfarrkirche A. B. In Hermannstadt* (Sibiu, 1884).
53. STOIA, Adrian, *Cultura materială reflectată în programele iconografice ale bisericilor din sudul Transilvaniei (secolele XIV-XVI)* (Sibiu: Editura Honterus, 2019).
54. TAPODI, Susana-Monica; TRIFESCU, Valentin (eds.), *Athleta Christi – Athleta Transylvaniae. Reprezentări ale Sfântului Ladislau în artă și literatură* (Sibiu: Editura Muzeului Național Brukenthal, 2024).
55. TEUTSCH, Friedrich, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, 2 vols. (Hermannstadt: W. Krafft, 1921-1922).
56. TEUTSCH, Friedrich, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, 3 vols. (Hermannstadt: W. Krafft, 1907–1926).
57. THEODORESCU, Răzvan; PORUMB, Marius (eds.), *Arta în România. Din preistorie până în contemporaneitate*, 2 volume (București: Editura Mega, 2018).
58. TIMMERMANN, Achim, "The Avenging Crucifix: Some Observations on the Iconography of the Living Cross", *GESTA*, XL/2 (2001): 141-160.
59. VALENTI, Devis, *Le immagini multiple dell'altare: dagli antependia ai polittici. Tipologie compositive dall'Alto Medioevo all'età gotica* (Padova: Il Poligrafo, 2012).
60. VĂTĂȘIANU, Virgil, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959).

Studii/capitole în volume colective

1. BARUTCIEFF, Silvia-Marin, „Accompagner Saint Christophe, le protecteur contre *la male mort*. Des thèmes eschatologiques dans l'iconographie occidentale et roumaine”, Marius Rotar, Victor Tudor Roșu, Helen Frisby (eds.), *Proceedings of the Dying and Death in 18th-21st Century. Europe, International Conference, Second Edition* (Alba Iulia: Accent, 2009).
2. CHRISTE, Yves, „L'iconografia e il ruolo dell'esegesi”, Paolo Piva (ed.), *L'arte medievale nel contesto (300-1300). Funzioni, iconografia, tecniche* (Milano: Jaca Book, 2021), pp. 275-292.

3. CRĂCIUN, Maria, ; „The Cult of Saint Barbara and the Saxon Community of Late Medieval Transylvania”, Ana Marinković, Tripmir Vedriš (eds.), *Identity and Alterity in Hagiography and the Cult of Saints* (Zagreb: Hagiotheca, 2010), pp. 137-163.
4. CRĂCIUN, Maria, ”Narativ și iconic. Rolul educativ și devoțional al iconografiei referitoare la sfinți în altarele poliptice din sudul Transilvaniei”, Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav (eds.), *Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor* (Cluj: Presa Universitară Clujeană, 2003), pp. 37-83.
5. CRĂCIUN, Maria, „Eucharistic Devotion in the Iconography of Transylvanian Polyptych Altarpieces”, José Pedro Paiva (ed.), *Religious Ceremonials and Images: Power and Social Meaning (1400-1750)* (Lisbon: Palimage Press, 2002), pp. 191-230.
6. CRĂCIUN, Maria, „Eucharistic Iconography and the Confessional Identity of the Saxon Community in Early Modern Transylvania”, Jaroslav Miller, László Kontkler (eds.), *Friars, Nobles and Burgers-Sermons, Images and Prints* (Budapesta și New York: Central European Univeristy Press, 2010), pp. 49-71.
7. CRĂCIUN, Maria, „Guardians or Avengers? Depictions of Angels on Transylvanian Altarpieces from the Late Medieval Period”, Gerhard Jaritz (ed.), *Angels, Devils. The Supernatural and Its Visual Representation* (Budapest: Central European University Press, 2011), pp. 93-115.
8. CRĂCIUN, Maria, „Mendicant Piety and the Saxon Community of Transylvania, c. 1450-1550”, Maria Crăciun, Elaine Fulton (eds.), *Communities of Devotion. Religious Orders and Society in East Central Europe, 1450-1800* (Surrey and Burlington: Ashgate Publishing Limited, 2011), pp. 29-69.
9. CRĂCIUN, Maria, „Moartea cea bună: intercesori și protectori în pragul mării treceri. Între discursul clerical și pietatea populară”, Mihaela Grancea, Ana Dumitran (eds.), *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2006), pp. 226-269.
10. CRĂCIUN, Maria, „Rural Altarpieces and Religious Experiences in Transylvania’s Saxon Communities”, Heinz Schilling-István György Tóth (eds.), *Religion and Cultural Exchange in Europe 1400-1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), pp. 191-217.

11. CUTLER, Anthony, „The *Mulier amicta sole* and her Attendants. An Episode in Late Medieval Finnish Art”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 29 (1966): 117-134.
12. DÂMBOIU, Daniela, „The Iconography of Some Pieces of Liturgical Orfevrerie Belonging to the Cisnădie Treasure”, María Concepción de la Peña Velasco, Manuel Pérez Sánchez, María del Mar Albero Muñoz, María Teresa Marín Torres, Juan Miguel González Martínez (eds.), *Congreso Internacional Imagen y Apariencia (International Congress Image and Appearance)*, Vol. III - *Coleccionismo y Mecenazgo* (Murcia: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 2009), pp. 34-48.
13. DÖRNER, Anton E., „Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541)”, Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler (eds.), *Istoria Transilvaniei*, Vol. I (Deva: Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016), pp. 283-330.
14. DRĂGUȚ, Vasile, „Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania” *Pagini de veche artă românească*, Vol. V – Sec. XIV-1450 (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972), pp. 9-83.
15. DUDA, Vasile; LORÁND, Kiss, „Pictura Bisericii Evanghelice din Bistrița”, *Biserica Evanghelică Bistrița 450 ani* (Cluj-Napoca: Editura Accent, 2013), pp. 77-89.
16. FIREA, Ciprian, „Patronajul preoților sași în Transilvania Evului Mediu Târziu: norme, inscripții monumentale, simboluri”, Maria Magdalena Székely, Nelu Zugravu (eds.), *Puterea cuvântului, a exemplului și a simbolului. Actele colocviului național din 29 octombrie 2015* (Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016), pp. 233-277.
17. GAYLHOFFER, Kovacs, “Alexandriai Szent Katalin legendája három szászföldi freskón. Somogyom, Homoróddaróc, Darlac”, Tibor Kollár (ed.), *A szórvány emlékei* (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2013): 286-323.
18. GOGÂLTAN, Anca, „Passion Iconography and Narrative Strategies in the Medieval Frescoes Decorating the Church in Mălâncrav (Almakerék, Malmkrog) in Transylvania”, *New Europe College GE-NEC Program 2004-2005, 2005-2006, 2006-2007* (București, 2010), pp. 101-152.
19. GOGÂLTAN, Anca; SALLAY, Dóra, „The Church of Mălâncrav/Almakerék and the Holy Blood Chapel of Nicholas Apa”, *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, Vol. II (Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2002), pp. 181-210.

20. HENRICH, Karl, „Altäre in der Hermannstädter Pfarrkirche vor der Reformation”, *Kirchliche Blätter*, XXXIII (1910): 63-64.
21. HICKS, Michael, „Leaving or Legacies? The Role of Early Medieval Saints in English Church Dedications beyond the Conquest and the Reformation”, Alexander Langlands, Ryan Lavelle (eds.), *The Land of the English Kin: Studies in Wessex and Anglo-Saxon England in Honour of Professor Barbara Yorke* (Leiden, Boston: Brill, 2020): 582-601.
22. HONÉE, Eugene, „Image and Imagination in the Medieval Culture of Prayer: a Historical Perspective”, Henk van Os (ed.), *The Art of Devotion in the Late Middle Ages in Europe 1300-1500* (London: Merrel Holberton, 1994), pp. 157-174.
23. ISTRATE, Daniela Marcu, „Contribuții la istoria bisericii evanghelice Sfântul Martin din Brașov”, Vlad Bedros, Marina Sabados (eds.), *Spicilegium: studii și articole în onoarea Prof. Corina Popa* (București: Editura UNArte, 2015), pp. 61-71.
24. JACOBUS, Laura, „Giotto’s Annunciation in the Arena Chapel, Padua”, *The Art Bulletin* 81/1 (1999): 93-107.
25. JÉKELY, Zsombor, „A Kolozs megyei Bádok falképei és az erdélyi falfestészet”, Tímea N. Kiss (ed.), *Colligite Fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben*, (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettörténet Intézeti Képviselő, 2009), pp. 194-208.
26. JÉKELY, Zsombor, „Expansion to the Countryside: Rural Architecture in Medieval Hungary”, Xavier Barral i Altet, Pál Lövei, Vinni Lucherini, Imre Takács (eds.), *The Art of Medieval Hungary* (Roma: Viella, 2018), pp. 99-116.
27. JÉKELY, Zsombor, *Painted Chancels in Parish Churches. Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387-1437)*, Anna Tüskés, Áron Tóth, Miklós Székely (eds.), *Hungary in Context. Studies on Art and Architecture* (Budapest: CentrArt, 2013), pp. 41-58.
28. JÉKELY, Zsombor; KISS, Lóránd; KOLLÁR, Tibor (eds.), *Középkori falképék Erdélyben* (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2008).
29. JENEI, Dana, „Murals from around 1400 in Southern Transylvania: the Corpus Christi Chapel at Sânpetru (Brașov County)”, în Marjeta Ciglenečki, Polona Vidmar (eds.), *Art and Architecture around 1400. Global and Regional Perspectives* (Maribor: Faculty of Arts of the University of Maribor, 2012), pp. 153-160.

30. JENEI, Dana; KERTESZ, Andrei, „Pictura murală”, *800 de ani Biserica a Germanilor din Transilvania; Catalogul Expoziției, Muzeul Brukenthal* (Sibiu: Editura Wort und Welt, 2003): 12-71.
31. JENEI, Dana; KISS, Loránd; PÁL, Peter, „Sântana de Mureș. Picturile murale din biserică reformată”, Daniela Marcu Istrate, Angel Istrate, Corneliu Gaiu (eds.), *În memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european* (Bistrița-Năsăud: Editura Accent, 2003), pp. 429-433.
32. KESSLER, Herbert Leon, „Storie sacre e spazi consacrati: La pittura narrativa nelle chiese medievali fra IV e XII secolo”, Paolo Piva (ed.), *L'arte medievale nel contesto (300-1300). Funzioni, iconografia, tecniche* (Milano: Jaca Book, 2021), pp: 331-358.
33. KISS, Lóránd, „Falképek kutatása és helyreállítása az erdélyi szász evangélikus templomokban”, *Certamen*, I (2013): 385-389.
34. KÓNYA, Anna, „From Copying to Adaptation. The Uses of Prints in Transylvanian Wall Paintings from the Late Gothic Period (c. 1450–1520)”, ed. Laurence Terrier Aliferis and Denise Borlée, *Les modèles dans l'art du Moyen Âge (XIIe-XVe siècles). Models in the Art of the Middle Ages (12th-15th Centuries)* (Geneva: Brepols, 2018), pp. 43-53.
35. LĂZĂRESCU, Matei, „Observații și propuneri cu privire la cercetarea picturilor murale”, *Revista muzeelor și monumentelor - Monumente istorice și de artă*, XLIII/2 (1974): 76-85.
36. MIHAIL, Mihnea Alexandru, „Diagrammic Devotion and the Defensorium Mariae in the Funerary Chapel of Hărman Parish Church”, Andrea-Bianka Znorovszky, Gerhard Jaritz (eds.), *Marian Devotion in the Late Middle Ages. Image and Performance* (London and New York: Routledge, 2022), pp. 65-86.
37. PIVA, Paolo, „Lo spazio liturgico: architettura, arredo, iconografia (secoli IV-XII)”, Paolo Piva (ed.), *L'arte medievale nel contesto (300-1300). Funzioni, iconografia, tecniche* (Milano: Jaca Book, 2021), pp. 141-180.
38. POP, Ioan-Aurel, „Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456)”, Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler (eds.), *Istoria Transilvaniei, Vol. I* (Deva: Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016), pp. 233-282.
39. REISSENBERGER, Ludwig, „Die Kirche des hl. Michael zu Michelsberg in Siebenbürgen”, *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und*

- Erhaltung der Baudenkmale, Vol. II (Wien: Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1857), pp. 63-68.
40. RIDDERBOS, Bernhard, „The Man of Sorrows. Pictorial Images and Metaphorical Statements”, A. A. MacDonald, H. N. Ridderbos, R. M. Schlusemann (eds.), *The Broken Body. Passion Devotion in Late-Medieval Culture* (Groningen: Egbert Forsten, 1998), pp. 145-181.
41. SCRIBNER, Bob, „Popular Piety and Modes of Visual Perception in Late-Medieval and Reformation Germany”, *The Journal of Religious History*, 15/4 (December, 1989): 448-469.
42. SZAKÁCS, Béla Zsolt, „Image and Liturgy in the Middle Ages. Kép és liturgia a középkorban”, Péter Bokody (ed.), *Kép és kereszténység. Image and Christianity* (Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2014): 154-173.
43. SZAKÁCS, Béla Zsolt, „Le culte des saints à la cour et le Légendaire des Anjou-Hongrie”, Guy Le Goff (ed.) *L'Europe des Anjou, (catalogue Fontevraud)* (Paris: Somogy, 2001), pp: 195-201.
44. SZAKÁCS, Béla Zsolt, „Les arts en Hongrie à la fin du Moyen Âge”, Jean-Julien Simonot (ed.), *Chefs-d'oeuvre de Budapest. Musée du Luxembourg, Paris, 9 mars – 10 juillet 2016* (Paris: Réunion des musées nationaux, 2016): 26-35.
45. SZAKÁCS, Béla Zsolt, „Még egyszer a marosfelfalui falképekről”, Kollár Tibor (ed.), *Középkori művészet a Szamos mentén (Kolozsvár–Budapest: Iskola Alapítvány–Möller István Alapítvány, 2021): 224-255.*
46. SZAKÁCS, Béla Zsolt, „Saints of the Knights - Knights of the Saints: Patterns of Patronage at the Court of Sigismund”, Michel Pauly, François Reinert (eds.), *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa* (Mainz: Philipp von Zabern, 2006), pp. 319-330.
47. ȚOCA, Mircea, „Virgil Vătășianu – savant umanist, creator de școală”, Mircea Țoca (ed.) *Studii de Istorie a Artei* (Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1982).

Articole de revistă

1. ALBU, Ioan, „Lespedea funerară a plebanului Johannes Baccalaureus de Byrthalben (+ 1526)”, *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, 6 (2009): 95-116

2. BALACI, Ruxandra, „Noi aspecte iconografice în pictura murală gotică din Transilvania. Hărman și Sânpetru”, I, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 36 (1989): 3-17.
3. BALACI, Ruxandra, „Noi aspecte iconografice în pictura murală gotică din Transilvania. Hărman și Sânpetru”, II, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 37 (1990): 3-8.
4. BÁLINT, Agnes; ZIEGLER, Frank-Thomas, „Wer hat das schöne Himmelszelt hoch über uns gesetzt? Zu den Übermalungen des Rosenauer-Wandbildes in der Hermannstädter Stadtpfarrkirche”, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 34/1 (2011): 1-28.
5. BARZUN, Jacques, „An Insoluble Problem: The Patronage of Art”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 131/2 (1987): 121-131.
6. BELTING, Hans, „The New Role of Narrative in Public Painting of the Trecento: Historia and Allegory”, *Studies in the History of Art*, 16 (1985): 151-168.
7. BOYNTON, Susan, „From Book to Song: Texts Accompanying the Man of Sorrows in the Fourteenth and Fifteenth Century”, în Catherine R. Puglisi, William L. Barcham (eds.), *New Perspectives on the Man of Sorrows* (Kalamazoo: Western Michigan University, 2013), pp. 117-146.
8. CINCHEZA-BUCULEI, Ecaterina, „Date noi privind pictura bisericii din Crișcior (sfârșitul secolului al XIV-lea)”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, seria Artă Plastică, 25 (1978): 35-44.
9. CINCHEZA-BUCULEI, Ecaterina, „Din nou despre pictura bisericii Sf. Nicolae din Densuș”, *Ars Transsilvaniae*, XIX (2009): 89-98.
10. CINCHEZA-BUCULEI, Ecaterina, „Implicații sociale și politice în iconografia picturii medievale românești din Transilvania, secolele XIV-XV. Sfinții militari”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, Seria Artă Plastică, 21 (1981): 3-34.
11. CINCHEZA-BUCULEI, Ecaterina, „Ipoteze și certitudini în frescele descoperite la Ribîța (Jud. Hunedoara)”, *Ars Transsilvaniae*, V (1995): 85-92.
12. COBUZ, Raluca-Georgiana, „The Mural Paintings of the Fortified Church in Curciu”, *Brvkenthal Acta Mvsei*, XIII.2 (2018): 209-225.
13. COBUZ, Raluca-Georgiana, „The Passion Cycle in the Sanctuaries of the Saxon Fortified Churches in Southern Transylvania”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Historia, Vol. 66, Special Issue (November 2021): 43-65.

14. CRĂCIUN, Doina Elena, „L’image politique comme manifeste? Considérations sur la fresque des saints rois dans l’église (luthérienne) de Mălâncrav (XVe siècle)”, *Bulletin du centre d’études médiévales d’Auxerre (BUCEMA)*, 19/2 (2015): 1-19.
15. CRĂCIUN, Maria, „Attitudes to Religious Art and the Confessional Identity of the Saxon Community”, *New Europe College, GE-NEC Program, 2004-2005, 2005-2006, 2006-2007* (București: New Europe College, 2010): 11-71.
16. CRĂCIUN, Maria, „Polipticul de la Dupuș în contextul devoțiunii euharistice din Transilvania (sec. XV-XVI), *Ars Transsilvaniae*, XII-XIII (2002-2003): 175-203.
17. CRĂCIUN, Maria, „Polipticul și devoțiunea euharistică în Transilvania Evului Mediu Târziu”, *Caiete de antropologie istorică. Sărbătoare, celebrare, comemorare*, anul IV, nr. 1/7 (2005): 45-110.
18. DERBES, Anne; SANDONA, Mark, Barren Metal and Fruitful Womb: The Program of Giotto’s Arena Chapel in Padua”, *The Art Bulletin*, 80/2 (1998): 274-291.
19. DEROLEZ, Albert, „A Devotee of Saint Barbara in a Belgian Beguinage (Marston MS 287)”, *The Yale University Library Gazette*, 66 (1991): 197-218.
20. DINCĂ, Adinel, „The University and the Parish. The Medieval Books from Heltau/Cisnădie”, *Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities*, 24/2 (2019): 337-352.
21. DON, Denny, „The Last Judgement Tympanum at Autun: Its Sources and Meaning”, *Speculum*, 57/3 (Jul. 1982): 197-202.
22. DRĂGUȚ, Vasile, „Considerații asupra iconografiei picturilor murale gotice din Transilvania”, *Buletinul Monumentelor Istorice*, XXXIX/3 (1970): 15-26.
23. DRĂGUȚ, Vasile, „Date noi cu privire la picturile murale medievale din Transilvania”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei, Artă Plastică*, 19/1 (1972): 155-159.
24. DRĂGUȚ, Vasile, „Despre picturile murale ale bisericii fortificate din Homorod”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei, Artă Plastică*, 1 (1964): 102-109.
25. DRĂGUȚ, Vasile, „Însemnări despre pictura murală de la Drăușeni”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 2 (1960): 180-188.
26. DRĂGUȚ, Vasile, „Picturi murale exterioare în Transilvania medievală”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei, Artă Plastică*, 12/1 (1965): 75-101.

27. DRĂGUȚ, Vasile, „Picturile murale de la Mediaș; o importantă recuperare pentru istoria artei transilvănene (Biserica Evanghelică Sfânta Margareta)”, *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, 2 (1976): 12-22.
28. DRĂGUȚ, Vasile, „Picturile murale din biserica evanghelică din Mălâncrav”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 14 (1967): 79-92.
29. DRĂGUȚ, Vasile, „Restaurarea picturilor murale de la Ghelița”, *Buletinul Monumentelor Istorice*, 4 (1973): 45-54.
30. DRĂGUȚ, Vasile, „Legenda eroului de frontieră în pictura medievală din Transilvania”, *Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, 2 (1974): 21-38.
31. ÉBER, László, „Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről”, *Magyarország Műemlékei*, 4 (1915): 71-194.
32. FABRITIUS-DANCU, Juliana, „Cetăți țărănești săsești din Transilvania”, *Revista Transilvania* (1980), planșa 60 (Dârlos).
33. FEKETICS, Erika N., „A Darlaci középkori falképek vizsgálata”, *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából, Új sorozat VIII. (XVIII), 2013* (2015): 107-132.
34. FIREA, Ciprian, „Blazonul breslei picturilor și urme ale folosirii sale în Transilvania (sec. XV-XVI)”, *Ars Transsilvaniae*, XXI (2011): 59-68.
35. FIREA, Ciprian, „*Donatio pro memoria: Lay and Female Donors and their Rememberance in Late Medieval Transylvania. Research on Visual and Documentary Evidence*”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Vol. 58, Special Issue (Decembrie 2013): 107-135.
36. FIREA, Ciprian, „Evidence of Patronage in Late Medieval Transylvania. Saxon Priests as Promoters of Arts”, *Transylvania in the Thirteenth to Sixteenth Centuries: Aspects of the Formation and Consolidation of Regional Identity. Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 16/II (2012):1-24.
37. FIREA, Ciprian, „*Per bireti nostri capiti impositionem investimus....* Arhipresbiteri, însemne heraldice și artă în Renașterea timpurie din Transilvania”, *Ars Transsilvaniae*, XXIII (2013): 99-122.
38. FIREA, Ciprian, „Pictura murală *Crucificarea* din biserica evanghelică din Sibiu”, *Confluente. Repere europene în arta transilvăneană. Catalog de expoziție* (Sibiu: Muzeul Național Brukenthal, 2007): 29-32.

39. GLIGAN, Daniel, „*In defensorie patriae*. Evoluția armelor de protecție în legenda Sfântului Ladislau din Transilvania”, *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”* (2021), în curs de apariție.
40. GOGÂLTAN, Anca, „Passion Iconography and Narrative Strategies in the Medieval Frescoes Decorating the Church in Mălâncrav (Almakerék, Malmkrog) in Transylvania”, *New Europe College GE-NEC Program 2004-2005, 2005-2006, 2006-2007* (2010): 103-152.
41. GOGÂLTAN, Anca, „The Architecture of The Church in Mălâncrav (Sibiu County)”, *Ars Transsilvaniae VIII-IX* (1998-1999): 125-143.
42. GOGÂLTAN, Anca, „The Church in Mălâncrav (Almakerék, Malmkrog) Sibiu District. A Historiographic Overview”, *Apulum*, 38 (2001): 305-313.
43. GOGÂLTAN, Anca, „The Holy Hungarian Kings, The Saint Bishop and The Saint King in The Sanctuary of The Church at Mălâncrav”, *Ars Transsilvaniae*, XII-XIII (2002-2003): 103-121.
44. GOGÂLTAN, Anca, „The Self: Religious and Noble Identity in Late Medieval Transylvania”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, Vol. 58, Special Issue (2013): 49-75.
45. GUDEMAN, Stephen, „Saints, Symbols and Ceremonies”, *American Ethnologist*, 3/4 (1976): 709-729.
46. GÜNDISCH, Konrad G., „Patriciatul săsesc medieval al Bistriței pînă la începutul secolului al XVI-lea”, *File de istorie*, IV (1976): 147-193.
47. HAND, John Oliver, „*Salva sancta facies*: Some Thoughts on the Iconography of the *Head of Christ* by Petrus Christus”, *Metropolitan Museum Journal*, Vol. 27 (1992): 7-18.
48. HARRIS, Anne F., „Narrative”, *Studies in Iconography*, 33, Special Issue (2012): 47-60.
49. HALL, Marcia B., „The Tramezzo in Santa Croce, Florence, Reconstructed”, *The Art Bulletin*, Vol. 56, No. 3 (Sep, 1974), pp. 325-341.
50. HUSS, Richard, „Die Kircheheiligen in Siebenbürgen, ein aus der Urheimaat mitgebrachtes Kulturgut”, *Siebenbürger Sachsen* (1922): 35-95.
51. JAMES, E. M., „St. Dorothea and the Roses”, *The Irish Monthly*, Vol. 32, No. 369 (1904): 142.

52. JÉKELY, Zsombor, „Les ateliers de peinture murale en Transylvanie autour de 1400”, *Ars Transsilvaniae*, XXIII (2013): 31-54.
53. JÉKELY, Zsombor, „Narrative Structure of the Painted Cycle of a Hungarian Holy Ruler: The Legend of St. Ladislas”, *Hortus Artium Medievalium*, Vol. 21 (2015): 62-74.
54. JÉKELY, Zsombor, „Transylvanian Fresco Cycles of Saint Ladislas in a new Light”, *Hungarian Review* (2014): 97-109.
55. JENEI, Dana, „Art and Mentality in the Late Middle Ages Transylvania”, *New Europe College, GE-NEC Program, 2000-2001, 2001-2002* (București: New Europe College, 2004), pp. 13-71.
56. JENEI, Dana, „Biertan. Picturile murale din Turnul Catholicilor”, *Arhitectura medievală religioasă din Transilvania*, 3 (2004): 269-286.
57. JENEI, Dana, „Imaginea Fecioarei cu Pruncul între sfinte de la Biserica Neagră din Brașov”, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice – În Memoriam Vasile Drăguț* (2001-2005): 86-94.
58. JENEI, Dana, „Les peintures murales de l'église de Mălâncrav. Notes avant la Restauration”, *Revue roumanie d'histoire d'art, Série Beaux-Arts*, LII (2015): 47-76.
59. JENEI, Dana, „Murals Discovered in the Choir of the Present Franciscan Church of Sibiu”, *Ars Transsilvaniae*, XXVII-XXVIII (2017-2018): 31-48.
60. JENEI, Dana, „Pictura murală a Bisericii „din Deal” din Sighișoara”, *Ars Transsilvaniae*, XIV-XV (2004-2005): 157-186.
61. JENEI, Dana, „Pictura murală a capelei Corporis Christi din Sânpetru (Jud. Brașov)”, *Ars Transsilvaniae*, V (1995): 93-108.
62. JENEI, Dana, „Pictura murală a capelei din Hărman”, *Ars Transsilvaniae*, XII-XIII (2002-2003): 81-102.
63. JENEI, Dana, „Picturi murale din jurul anului 1500 la Mediaș”, *Ars Transsilvaniae*, XXII (2012): 49-62.
64. JENEI, Dana, „Tema *Credo* în pictura murală medievală din Transilvania”, *Ars Transsilvaniae*, X-XI (2000-2001): 13-19.
65. JENEI, Dana, „The Newly Discovered Murals inside the Church of Virgin Mary in Ighișu Nou, Sibiu County”, *Revue Roumanie d'Histoire d'Art, Série Beaux-Arts, Tome LIII* (2016): 47-62.

66. JENEI, Dana, „The Passion Cycle and Hagiographical Scenes Painted inside the Choir of the Church in Curciu / Kirsch / Kőrös (County of Sibiu)”, *Revue Roumaine d’Histoire de l’Art*, Série Beaux-Arts, Tomes LVII-LVIII (2020-2021): 17-34.
67. JENEI, Dana, „The Passion, Death and Resurrection Murals Painted inside St. Matthias Church în Râșnov”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, Artă Plastică, Serie nouă, 4/48 (2014): 9-27.
68. JENEI, Dana, „Thèmes iconographiques et images dévotionnelles dans la peinture murale médiévale tardive de Transylvanie (Deuxième partie du XVe siècle-premier quart du XVIe siècle)”, *Revue roumanie d’histoire d’art*, Série Beaux-Arts, LI (2014): 11-35.
69. JUNG, Jacqueline, „Beyond the Barrier: the Unifying Role of the Choir Screen in Gothic Churches”, *The Art Bulletin* 82/4 (2000): 622-657.
70. KINDE, Anna, „Adalékok a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom 20. századi helyreállításának történetéhez (1956-1964)”, *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra [Thousand-faced Transylvania. Politics, Society, Culture]. Studia Historica Transylvaniensia* 2 (2019): 405-425.
71. LIONNET, Marie, „La reception des formes iconographiques dans les regions frontieres: Vierge de Misericorde et Judgement Dernier dans les peintures murales du Royaume de Hongrie au XIVe et XVe siecles”, *Acta Historiae Artium*, 46 (2005): 25-49.
72. KNIPP, David, „The Chapel of Physicians at Santa Maria Antiqua”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 56 (2002): 1-23.
73. KÓNYA, Anna, „Eucharistic References in the Representations of Saints: a Case Study of Late Gothic Wall Paintings in Transylvania”, *Acta Historiae Artium*, 58 (2017): 85-113.
74. MAKAY, Dorottya; TAMÁS, Emődi; FLORESCU, Carmen, „Probleme teoretice, juridice și tehnice aferente punerii în siguranță a unor ruine. Exemplul corului Bisericii Evanghelice din Jelna”, *Transsylvania Nostra*, 1 (2017): 12-28.
75. MCNAMEE, Maurice B., „The Origin of the Vested Angel as a Eucharistic Symbol in Flemish Painting”, *The Art Bulletin*, Vol. 54, No. 3 (1972): 263-278.
76. MOGNETTI, Elisabeth, „Marks of Devotion: Case Study of a Crucifix by Lorenzo de Bicci”, *Studies in the History of Art*, Vol. 61, Symposium Papers XXXVIII: *Italian Panel Painting of the Duecento and Trecento* (2002): 354-369.

77. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „A Holy Bishop among Holy Kings in the Frescoes of Mălâncrav (I)”, *Transylvanian Review/Revue de Transylvanie*, vol. XXVI, No. 1 (2017): 90-104.
78. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „A Holy Bishop among Holy Kings in the Frescoes of Mălâncrav (II)”, *Transylvanian Review/Revue de Transylvanie*, vol. XXVI, No. 2 (2017): 95-110.
79. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „A New *Sancta et Fidelis Societas* for Saint Sigismund of Burgundy. His Cult and Iconography in Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg”, *Hungarian Historical Review*, 5, no. 3 (2016): 587-617.
80. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „Byzantine and Gothic Side-by-side: Stylistic Diversity under a Single Roof in the Churches of Late-medieval Transylvania”, *Actual Problems of Theory and History of Art*, XII (2022): 842 – 932.
81. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „Narrative strategies at the crossroads of Byzantine and western visual traditions. The pictorial cycle of St. Catherine of Alexandria in Dârlos, Transylvania”, *Zograf* 45 (2021): 158-186.
82. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „Nouvelles représentations de la Légende de Saint Ladislav a Crăciunel et Chileni”, *Revue roumaine d'histoire de l'art. Serie Beaux-Arts* (2008): 3-22.
83. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „Political Aspects of the Mural Representations of Sancti Reges Hungariae in the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, *Annual of Medieval Studies at Central European University*, Vol. 16 (Budapest, 2010): 93-119.
84. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, „Symbolic Actions and Anti-royal Propaganda during a Political Crisis. Vestnik of Saint Petersburg University”. *History*, 66/1 (2021): 179–192.
85. OS, Henk W. van, „The Discovery of an Early Man of Sorrows on a Dominican Triptych” *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 41 (1978): 65-75.
86. PANOFISKY, Erwin, „Imago Pietatis. Un contributo alla storia tipologica dell’Uomo dei dolori e della Maria Mediatrix (1927), con una nota di Jennifer Cooke”, *Annali di Critica d’Arte*, XI (2015): 9-74.
87. PETERS, Christine, „Mural Paintings, Ethnicity and Religious Identity in Transylvania: The Context for Reformation”, Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 1995), pp. 44-59.

88. POPA, Corina, „Capela în arhitectura gotică din Transilvania”, Marius Porumb, Aurel Chiriac (eds.), *Artă românească. Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu* (Oradea: Muzeul Țării Crișurilor, 2002), pp. 41-50.
89. POPA, Corina, „Pictura murală a Bisericii din Deal Sf. Nicolae și istoria orașului Sighișoara”, *Ars Transsilvaniae*, VIII-IX (1998-1999): 175-186.
90. REINBURG, Virginia, „Liturgy and the Laity in Late Medieval and Reformation France”, *Sixteenth Century Journal* 23/3 (1992): 526-547.
91. ROTH, Viktor, „Az almakeréki templom és műkincsei”, *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* (1912): 128-173.
92. ROTH, Viktor, „Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog”, *Korrespondenzblatt Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 26 (1903): 49-145.
93. RUNCIMAN, Steven, „Virgil Vătășianu, *Istoria Artei feudale în Țările Române*”, *Speculum. A Journal on Medieval Studies*, XXXVI/2 (1961): 359-360.
94. RUSU, Adrian Andrei, „Biserica românească de la Ribîța (Jud. Hunedoara)”, *Revista Monumentelor Istorice*, LX/1 (1991): 3-9.
95. SALLAY, Dóra, „The Eucharistic Man of Sorrows in Late Medieval Art”, *Annual of Medieval Studies at Central European University*, 6 (2000): 45-80.
96. SÂMPETRU, Mihai, „Dosar de restaurare a panoului Fecioarei de la Biserica Neagră din Brașov”, *Buletinul Monumentelor Istorice*, 4 (1973): 61-66.
97. SONOC, Alexandru Gh.; MUNTEANU, Claudiu, „Monumentele romane zidite în biserica din Dârlos, (jud. Sibiu)”, *Brukenthal. Acta Musei* 1/1 (2006): 113-139.
98. STOIA, Adrian, „Medieval Liturgical Vestments Depicted in the Iconographic Programs of Southern Transylvanian Churches (14th to 16th centuries)”, *RES* 8/1 (2016): 27-55.
99. SWARZENSKI, Georg, „Saint Barbara”, *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, 44/256 (1946): 50-52.
100. VĂTĂȘIANU, Virgil, „Considerații asupra istoriei artelor și noilor ei probleme”, *Transilvania*, Anul 60, nr. 4/5 (1929): 358-367.
101. WILLIAMS, Harry F., „Old French Lives of Saint Barbara”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 119/2 (1975): 156-185.

Teze, manuscrise

1. GOGÂLTAN, Anca, *Patronage and Artistic Production in Transylvania. The Apafis and the church in Mălâncrav (Almakerék, Malmkrog) Sibiu County in Transylvania*. Teză de doctorat, Central European University. Budapesta, 2002.
2. KÓNYA, Anna, *The Virgin Mary, The Apocalyptic Horsemen and the Tree of Jesse: The Wall Paintings of the Parish Church in Alțâna (Alzen, Alcina)*. Teză de masterat, Central European University. Budapesta, 2013.
3. LIONNET, Marie, *Les peintures murales en Hongrie a la fin du Moyen Age (v. 1300 - v.1475). Les transmission des tradition iconographiques et les formes originales de leur appropriation locale sur deux themes majeurs: la Mere de Dieu et le Jugement Dernier*. Teză de doctorat, Manuscris, Universitatea Paris X. Nanterre, 2004.
4. MIHNEA, Alexandru-Mihail, *Regatul maghiar și aspecte ale geografiei artei din perspectiva transferurilor iconografice. Secolele XIV-XV*. Teză de doctorat, manuscris, Universitatea Națională de Arte. București, 2018.
5. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, *Between Personal Devotion and Political Propaganda: Iconographic Aspects in the Representation of the sancti reges Hungariae in Church Mural Painting (14th Century – Early 16th Century)*. Teză de doctorat, manuscris, Central European University. Budapesta, 2018.
6. NĂSTĂSOIU, Dragoș-Gheorghe, *Sancti reges Hungariae in Mural Painting of Late-Medieval Hungary*. Teză de masterat, manuscris, Departamentul de Studii Medievale, Central European University. Budapesta, 2009.

Recenzii

1. COBUZ, Raluca-Georgiana, „Ciprian Firea, Saveta Pop, *Pictorii Transilvaniei Medievale (cca. 1300-1600)*. Un dicționar (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2021, 310 p.”, *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură*, I (2021): 254-256.